

Dilnoza YO'LDOSHEVA,

PhD, dotsent v.b., Navoiy innovatsiyalar universiteti, Navoiy, O'zbekiston

E-mail: dilnozayoldosheva1994@gmail.com, ORCID: 0009-0009-3323-5977

Renessans ta'lim universiteti professori, f.f.d. R.Yusubova taqrizi asosida

THEORETICAL ANALYSIS OF REDUNDANCY AND ECONOMY IN MEDICAL AND EVERYDAY SPEECH

Annotation

The article analyzes the manifestation and role of economy and redundancy in medical linguistics in their relationship with quality. Based on anthropocentric production, the relationship between language and the human factor is highlighted, and the features of medical terms and abbreviations in speech are considered. The results of economy in medical speech are analyzed based on examples of their development in abbreviations, terminological brevity and ellipsis, and redundancy in pleonasm and tautology. , health information is widely understood, improving your health status is revealed. Research sources show that economy and safety phenomena in medical communication do not negate each other, but serve as complementary tools, depending on the communicative situation.

Key words: Medical linguistics, abbreviation, economy, redundancy, pleonasm, tautology, medical communication, medical speech.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯВЛЕНИЯ ИЗБЫТОЧНОСТИ И ЭКОНОМИЧНОСТИ В МЕДИЦИНСКОЙ И БЫТОВОЙ РЕЧИ

Аннотация

В статье анализируются проявления и роль экономии и избыточности в медицинской лингвистике в их связи с качеством. На основе антропоцентрического производства подчеркивается взаимосвязь языка и человеческого фактора, рассматриваются особенности медицинских терминов и сокращений в речи. Результаты экономии в медицинской речи анализируются на примерах ее развития в сокращениях, терминологической краткости и эллипсисе, а также избыточности в плеоназме и тавтологии. Информация о здоровье широко понятна, раскрывается важность улучшения состояния здоровья. Исследовательские источники показывают, что явления экономии и безопасности в медицинской коммуникации не отрицают друг друга, а служат взаимодополняющими инструментами в зависимости от коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: Медицинская лингвистика, сокращение, экономия, избыточность, плеоназм, тавтология, медицинская коммуникация, медицинская речь.

TIBBIY VA MAISHIY NUTQDA ORTIQCHALIK HAMDA TEJAMLILIK HODISASINING NAZARIY TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tibbiyot lingvistikasida tejamlilik va ortiqchalik tamoyillarining namoyon bo'lishi hamda ularning tibbiy kommunikatsiyadagi o'rni tahlil qilinadi. Antroposentrik yondashuv asosida til va inson omilining o'zaro bog'liqligi yoritilib, tibbiy terminlar va abbreviaturalarning nutqdagi funksional xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Tibbiy nutqda tejamlilik tamoyili qisqartmalar, terminologik ixchamlik va ellipsis vositasida namoyon bo'lishi, ortiqchalik esa pleonazm va tautologiya shakllarida yuzaga kelishi misollar asosida tahlil etiladi. Shuningdek, tibbiy axborotni keng jamoatchilikka tushunarli yetkazishda ortiqchalikning ijobiy va salbiy jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari tibbiy kommunikatsiyada tejamlilik va ortiqchalik hodisalari bir-birini inkor etmasligi, aksincha, kommunikativ vaziyatga qarab o'zaro to'ldiruvchi vosita sifatida xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Tibbiyot lingvistikasi, abbreviatura, tejamlilik, ortiqchalik, pleonazm, tautologiya, tibbiy kommunikatsiya, tibbiy nutq.

Kirish. Hozirgi zamon tilshunosligida antroposentrik yondashuv muhim o'rin tutadi. Bu yondashuvga ko'ra, tilni o'rganishda markazda inson turadi va til inson omili bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Tilni inson bilan chambarchas aloqada o'rganish tilshunoslik oldida yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Tilshunos olim Z.R.Polyutina ta'kidlaganidek, zamonaviy jahon tilshunosligining dolzarb muammolari aynan inson omili bilan birgalikda ko'rib chiqilib, o'z yechimiga ega bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Aytish kerakki, tibbiy terminologiya bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. "Ruscha-o'zbekcha-lotinch farmatsevtik terminlar lug'ati" [2], "Inglizcha-o'zbekcha-ruscha, o'zbekcha-inglizcha-ruscha anatomik terminlar lug'ati" [3], Yolqin

To'raqulov muharrirligida 7000 dan ortiq termini o'z ichiga olgan "Tibbiyot qomusiy lug'at" [5], ayni damda 10000 atrofidagi klinik terminlar va tibbiy tushunchalarni o'z ichiga qamrab olgan "Katta tibbiyot o'quv lug'ati" [A.Usmoxo'jayev, E.I.Basitxanova, M.S.To'raxanova, 2011] nashr qilingan. Bundan tashqari, bugungi kundagi ko'plab tibbiy terminlarga oid onlayn lug'atlar, tarjima lug'atlari, izohli lug'atlarning elektron variantlari yaratilgan. Ammo ularning o'zbekona, soda hamda ommabop variantlari xususida alohida ishlar amalga oshirilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda inson faoliyatini o'rganish, uning til bilan o'zaro munosabati va tilning nutqda qanday ifodalanishi ilmiy izlanishlarning markaziga aylangan. Bu jarayon esa tilshunoslikning nafaqat

o'ziga yaqin fanlar, balki boshqa, ilgari kam bog'langan sohalar bilan ham hamkorlik qilishiga olib keldi. Natijada yangi ilmiy yo'nalishlar shakllandi. Tibbiyot lingvistikasi ham ana shunday yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Hozirgi ilm-fan zamonida tibbiyot sohasi eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri sifatida ajralib turadi. Uning tez sur'atlar bilan taraqqiy etishi nafaqat ilmiy va amaliy jihatdan, balki jamiyat hayotiga kirib borish darajasi bilan ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Tibbiyotning rivoji qanchalik tez bo'lsa, uning insonlarning kundalik turmushiga ta'siri ham shunchalik kuchli bo'lib bormoqda. Endilikda tibbiyotga oid bilimlar, tushunchalar va terminlar nafaqat mutaxassislar, balki oddiy aholi uchun ham zarur axborotga aylanib bormoqda. Televideniye, internet, yozma OAV hamda turli ma'ruzalar va suhbatlar orqali tibbiyotga oid ma'lumotlar keng ommaga yetkazilmoqda. Bunday jarayonlarda tibbiy terminlar va qisqartmalarni o'rinli hamda tushunarli tarzda qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tinglovchi yoki o'quvchi murakkab ilmiy atamalarini har doim ham oson qabul qila olmaydi. Shu sababli, soddalashtirilgan, qulay eshitiladigan va tez anglashiladigan tibbiy birliklardan foydalanish axborot samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, qisqartmalar (abreviaturalar) tibbiyot sohasida keng qo'llanadi. Ular uzun va murakkab terminlarning ixcham shakli bo'lib, nutqni qisqa, aniq va lo'nda qiladi. Masalan, "OITS", "O'RVPI", "MRT", "KT", "EKG" kabi qisqartmalar nafaqat mutaxassislar, balki oddiy aholi uchun ham asta-sekin tushunarli bo'lib bormoqda. Biroq bu qisqartmalarni ishlatishda me'yor va aniqlik muhim: agar ular noto'g'ri yoki ortiqcha takror bilan qo'llansa, aksincha chalkashlik keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, ommaviy axborot vositalarida tibbiy mavzularni yoritishda til madaniyatiga e'tibor berish zarur. Har bir atama tinglovchi uchun nafaqat tushunarli, balki yoqimli va esda qolarli bo'lishi kerak. Bu esa axborotning to'g'ri yetib borishini, sog'lom turmush tarziga oid bilimlarning keng tarqalishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, tibbiyot sohasida og'zaki nutqda qo'llaniladigan terminlarning ko'pligi ularni keng jamoatchilikka yetkazishda muayyan murakkabliklarni yuzaga keltirmoqda. Tibbiy terminologiyani barcha uchun bir xil, aniq va tushunarli tarzda izohlab berish oson vazifa emas. Chunki jamiyat a'zolari orasida tibbiyotdan xabardorlik darajasi turlicha: ayrim kishilar bu sohaga yaqin bo'lib, terminlarni nisbatan oson anglaydi, boshqalari esa bu bilimlardan ancha yiroq bo'ladi. Natijada, tibbiy ma'lumotlarning noto'g'ri talqin qilinishi holatlari uchrab turadi. Shu jihatdan tibbiy terminlarni ortiqcha va ixcham qo'llash natijasida turli til hodisalari yuzaga kelmoqda. Shunday vaziyatlarda tibbiyot va til o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan tibbiyot lingvistikasi muhim ahamiyat kasb etadi. U tibbiy axborotni to'g'ri, aniq va ommaga mos shaklda yetkazishga yordam berib, jamiyatda sog'lom kommunikatsiya muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tibbiy nutq va tibbiy hujjatlarda axborotni yetkazish jarayoni ikki muhim tamoyil asosida shakllanadi: tejamlilik va ortiqchalik. Bu ikki hodisa bir-biriga zid ko'rinsa-da, amalda ular o'zaro muvozanatda qo'llanadi va tibbiy muloqot samaradorligini ta'minlaydi. Tejamlilik -- bu fikrni imkon qadar qisqa, aniq va ortiqcha unsurlarsiz ifodalashdir. Tibbiyotda bu tamoyil ayniqsa muhim, chunki tezkorlik ko'pincha bemor hayoti, qaysidir shoshilinch vaziyat bilan bog'liq bo'ladi. Tibbiy-maishiy terminlar quyidagi holatlarda tejamlilikka asoslanib, kundalik hayotda va ilmiy termin sifatida ishlatishi mumkin:

1. Tejamlilik tamoyiliga asoslangan tibbiy terminlarning asosiy qismini qisqartmalar tashkil etadi. Masalan: "Arterial qon bosimi" -- "AQB", "Elektrokardiogramma"--"EKG".

2. Murakkab tushunchalar bitta aniq termin orqali ifodalanadi. Masalan: "yurak mushagining o'tkir qon yetishmovchiligi" o'rniga "infarkt".

3. Ellipsis (tushirib qoldirish) hodisasi. Masalan: "Bemorning ahvoli qoniqlik" -- "Ahvoli qoniqlik".

So'z, so'z birikmalari va gaplarni tejamlilik tamoyili asosida shakllantirish vaqtini tejaydi, tezkor qaror qabul qilish osonlashadi, mutaxassislar o'rtasida kommunikativ kodlar yaratilishiga sabab bo'ladi. Avvalambor, nutq egasining shaxsiy kommunikativ maqsadi, niyati hamda istagini yuzaga chiqarish uchun til asosiy vosita hisoblanadi. Nutq egasining holati, hodisalarga bo'lgan munosabati, obraz yaratish, so'zdagi tasvir vositalarini to'g'ri tanlay olish muallifning o'z qobiliyati va mahoratiga bog'liqdir. Shu sababli so'zlovchining kognitiv holati, muloqot muhiti (kontekst) va tildan foydalanish aktiga o'zaro bog'liq, biri ikkinchisini inkor qilmaydigan hodisalar sifatida qarash ma'quldir. Bu hodisalar bir-biri bilan o'zaro bog'liqdir. Lekin bu jarayon qanday kechadi va bajariladigan harakatlarning ketma-ketligi qanday ko'rinish olishi hozircha ma'lum emas. [4]

Tejamlilikka zid hodisa sifatida qaraladigan ortiqchalik tamoyili axborotni tushunarli qilish, xatoliklarning oldini olish yoki aniqlikni oshirish maqsadida ba'zi elementlarni takrorlash yoki kengroq ifodalash uchun qo'llanadi. Xususan, tibbiyotda ham ortiqchalik hodisasi asosida shakllangan leksik birliklarni ko'rish mumkin, ammo ushbu hodisa o'rinli va o'rinsiz ortiqcha qo'llanayotganligi bilan bir-biridan farq qiladi. O'rinli ortiqchalik "pleonazm", o'rinsiz ortiqchalik esa "tavtologiya" deya ataladi. Pleonazm hodisasini tibbiy birikmalarda quyidagi holatlarda uchratishimiz mumkin:

1. Terminlar oddiy tilda tushuntiriladi. Masalan: "gipertenziya--ya'ni yuqori qon bosimi".

2. Takrorlardan foydalaniladi. Muhim ma'lumotlar qayta aytiladi. Masalan: "Kuniga ikki mahal, ertalab va kechqurun ichiladi".

3. Tibbiy matnlardagi ma'lumotlarni ikki xil shaklda berish, ya'ni yozma va og'zaki ko'rsatmalar hamda raqam bilan berilgan birlik so'z bilan ham ifodalanadi.

Pleonazm hodisasi asosida shakllangan tibbiy birliklaridagi afzalliklar, asosan, tinglovchida noto'g'ri tushunish xavfini kamaytiradi, nutq bemor uchun tushunarli bo'ladi, davolash jarayonida turli tushunmovchilikning oldi olinadi.

Tavtologiya -- bilimlar yetishmasligi natijasida yuzaga keluvchi nutqiy kamchilik, ya'ni so'zlovchi til malakasining yetarli emasligi, hamda so'zlovchining nutq paytidagi affektiv holatida namoyon bo'ladi. [6] Bunday vaziyatlarda so'zlovchi tomonidan tavtologiyaga aynan so'zlarni takrorlash, hamda bitta so'zni aynan takrorlamasdan turli asosdagi so'zlarni qayta qo'llash orqali ham yo'l qo'yiladi. Bunda, abreviaturalar, ya'ni qisqartma so'zlar tarkibida ham tavtologik birliklarni uchratish mumkin: OITS (O'ttirilgan Immunitet Tanqisligi Sindromi) sindromi, UTT (ultratovush tekshiruvi) tekshiruvi, O'RK (O'tkir Respirator Kasalliklar) kasalliklari, O'RVPI (O'tkir Respirator Virusli Infeksiyalar) infeksiyasi, KT (Kompyuter Tomografiya) tomografiya, MRT (Magnit-rezonans tomografiya) tomografiyasi, RNK (Ribonuklein kislotasi), IV (Intravenous) vena ichiga; IM (Intramuscular) mushak ichiga. Bugungi kunda tibbiyotning yangi tarmog'i sifatida kirib kelgan tibbiyot tibbiy nutqning turli aspektlarda tadqiqi asosida takomillashib bormoqda. Xususan, tibbiyotdagi pleonastik birliklarning bir qismi abreviaturalar bilan bog'liq holda ortiqchalikning nutqiy kamchilik sifatida namoyon bo'lishini izohlasa, ikkinchi qismi tibbiy bilimlardan xabarsiz qatlam uchun atama izohini tushuntirish maqsadida qo'llangan uslubiy vosita shaklida ifodalanadi. Tibbiyotga oid ushbu keraksiz

ortiqchalik, o'zlashgan birliklarning tarjimasini bilmaslik natijasida yuzaga kelmoqda, bu bilimsizlik natijasida yuzaga kelayotgan ortiqchalik hodisasi sanaladi. Yaqin vaqtgacha shifokorlar orasida tibbiy atamalar ko'proq rus tilida qo'llanib, ularning o'zbekcha muqobillaridan yetarlicha foydalanilmagan. Natijada mutaxassislar ruscha termin va qisqartmalarga o'rganib qolib, o'zbekcha abbreviaturalarni chuqur o'rganishga ehtiyoj sezmagani. So'nggi yillarda esa tibbiyot tizimida hujjatlarni to'liq o'zbek tilida yuritish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida tibbiy xulosalar, kasallik varaqalari va dori vositalari yo'riqnomalari bosqichma-bosqich milliy tilga o'tkazilmoqda. Bu esa tibbiy nutqning yanada ravon va tushunarli bo'lishiga xizmat qilmoqda. Yuqorida tilga olingan ikki ortiqchalik va tejamlilik tamoyili qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiradigan hodisadir. Masalan, shifokorlar o'rtasida muloqotda tejamlilik ustun kelsa, shifokor va bemor o'rtasida esa ortiqchalik (izohlash) muhim.

Tibbiyotda ortiqchalik va tejamlilik tamoyillari samarali kommunikatsiyaning ikki asosiy tayanchi hisoblanadi. Tejamlilik tezkorlik va aniqlikni ta'minlash, ortiqchalik tushunarlilik va xavfsizlikni oshiradi. Ularni to'g'ri va o'rinli qo'llash tibbiy xizmat sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Xulosa qilib aytganda, televideniye, internet va boshqa kommunikatsiya vositalarida tibbiy birliklardan oqilona foydalanish nafaqat nutqni boyitadi, balki jamiyatning tibbiy savodxonligini oshirishga ham xizmat qiladi. Tibbiy va maishiy nutqda tejamlilik hodisasi tilning funksional rivojlanishining muhim ko'rinishidir. U insonlarning muloqot ehtiyojlariga mos ravishda shakllanadi va nutq samaradorligini oshiradi. Biroq, bu hodisadan foydalanishda vaziyat, tinglovchi va nutqning

rasmiylik darajasini hisobga olish muhimdir. Shu tarzda tejamlilik nutqni boyituvchi va samarali qiluvchi vositaga aylanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, til va tibbiyotning o'zaro aloqasini o'rganuvchi tibbiyot lingvistikasi bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Tibbiy terminlar va abbreviaturalarning nutqda qo'llanishi, ularning tejamlilik va ortiqchalik tamoyillari asosida shakllanishi tibbiy kommunikatsiya samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tejamlilik tamoyili tibbiy nutqning ixchamligi, aniqligi va tezkorligini ta'minlab, ayniqsa mutaxassislar o'rtasidagi muloqotda muhim ahamiyat kasb etadi. Ortiqchalik tamoyili esa axborotni kengroq va tushunarliroq yetkazishga xizmat qilib, shifokor va bemor o'rtasidagi kommunikatsiyada muhim vazifani bajaradi. Shuningdek, tibbiy nutqda uchraydigan pleonazm va tautologiya hodisalari turli kommunikativ maqsadlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Pleonazm ayrim holatlarda axborotni aniqlashtirish va tushunishni osonlashtirish vazifasini bajarsa, tautologiya ko'pincha nutqiy kamchilik sifatida baholanadi. Ayniqsa, abbreviaturalarning ma'nosini to'liq anglamaslik natijasida yuzaga keladigan ortiqcha takrorlar tibbiy nutq madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Demak, tibbiy kommunikatsiyada tejamlilik va ortiqchalik tamoyillaridan vaziyatga mos, maqsadga muvofiq va me'yoriy tarzda foydalanish axborotning aniqligi, tushunarliliigi hamda ta'sirchanligini oshiradi. Bu esa nafaqat tibbiy xizmat sifatini yaxshilashga, balki jamiyatning tibbiy savodxonligini oshirishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Полютинина З.Р. Медицинская лингвистика как новое научное направление: проблемы становления и развития /Медицинский вестник Башкортостана. Том 8, 2013. – 132 с.
2. Qosimov E.Y. Shifokor nutq madaniyati va bemor bilan muloqot san'ati. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. – 163 b.
3. Qosimov A., Xolmatov X. Ruscha-o'zbekcha-lotinch farmatsevtik terminlar lug'ati. Toshkent: Ibn Sino nashriyoti, 1990. – 128 b.
4. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zME, 2008. – B.133
5. Tibbiyot qomusiy lug'at. Yolqin To'raqulov muharrirligida/ Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1994. –288 b.
6. Yo'ldosheva Dilnoza Xasan qizi (2023) Pragmatic factors in the realization of artistic and aesthetic content. International Journal Of Literature And Languages, 3(09), 11–13. <https://doi.org/10.37547/ijll/Volume03Issue09-03>.
7. Yuldasheva Dilnoza Khasan Kizi, Mukhammadkhon Soliev, Herman, LiesnaAndriany "The Social Role of the Java Deli Community in Shaping the Language and Cultural Identity of Java Descendants Born in Sumatra" Forum for Linguistic Studies <https://journals.bilpubgroup.com/index.php/fl> Volume 07, Issue 07, July 2025. 257-269.